

scapix

Socialt udsatte og udstødte set i et kønsperspektiv

Noget tyder på, at de to køn følger forskellige veje ud i udstødelsen og hjemløshed. Begyndelsen, oplevelserne i den tidlige barndom, er i høj grad det samme. Men derefter er der en klar forskel.

AF PREBEN BRANDT

Lad mig slå fast, at lige meget hvordan man vender sig i de statistikker, som fortæller noget om mennesker, der opfattes som socialt udsatte, er der en overforekomst af mænd. Det er som at se ud over publikum til en fodboldkamp. Mænd, mænd og atter mænd og så nogle få kvinder rundt omkring.

Men til trods for den åbenlyse kønsforskel – både når man ser efter i statistikkerne og ude i virkeligheden – er det mere end fattigt i litteraturen med kvalificerede forklaringer på, eller bare forsøg på forklaringer på, hvorfor det er sådan. Til trods for, at det har været sådan lige så langt tilbage, som der har været gjort forsøg på at beskrive den

gruppe mennesker, som er udstødt af samfundet.

Hvor stor en andel af dem, der betegnes som socialt udsatte, er så kvinder? Det vil variere en smule, afhængigt af hvordan man definerer og afgrænser gruppen af socialt udsatte, men i de fleste opgørelser, hvor der er foretaget en kønsopdeling, ligger andelen af kvinder på mellem 20 – 30 %.

Før jeg går videre med en saglig gennemgang af kønsforskelle blandt socialt udsatte, må jeg give udtryk for, at det er svært for mig at forstå og endnu sværere at bære, at vi i et rigt velfærdssamfund med omfattende sociale og behandlingsmæssige tilbud ikke formår at sikre alle borgere mod social udstødelse, fattigdom og ydmygelse, og at det bliver ved med at være sådan. Derfor kommer denne artikel også til at handle om en uretfærdig, social ulighed, set i et kønsperspektiv. Der er forskellige måder at blive behandlet på, afhængig af hvilken socialklasse man

tilhører, hvilket køn man tilhører, hvilken etnicitet man tilhører. Det er, som om der er forhold og skævheder og uretfærdigheder, som bare bliver ved og ved at være der eller opstår i nye klæder. I nogle perioder er disse temaer på dagsordenen, i andre ikke. Men det gør ingen forskel i forhold til deres betydning ude i virkeligheden. De er der og råber på, at vi tager dem alvorligt.

Hvem er egentlig de socialt udsatte kvinder og mænd?

Socialt udsat eller udstødt, ordene bliver brugt lidt i flæng og er ikke særlig præcise hvad enten det er den ene eller den anden betegnelse, man hæfter på nogle mennesker. Jeg bruger begge betegnelser til at beskrive mennesker, der er i en særlig socialt udsat position, som regel fordi de må leve med flere samtidige sociale eller helbredsmæssige problemer, der hver især kan udløse stigmatisering. Men kan sige, at socialt udsatte dels selv bærer nogle problematiske forhold, dels udsættes for omgivelsernes problematiske behandling af dem.

Med en ikke alt for snæver afgrænsning af, hvem der kan opfattes som udstødte, må det anslås, at mellem 75.000 og 100.000 borgere i Danmark må leve som udstødte og lide under udstødthedens konsekvenser. Lad mig vove et kvalificeret bud: flertallet af disse - måske 75 % - er mænd.

De, der bliver socialt udstødt, må se i øjnene, at de må leve deres liv i dårlige boliger eller leve uden en bolig, samtidig med at de må bære på såvel alvorlige helbredsmæssige, misbrugsmæssige og sociale problemer. De bliver hyppigere end gennemsnittet indlagt på somatiske og psykiatriske afdelinger, men indlæggelserne er, oftere end for resten af befolkningen, af kortere varighed og i mindre grad fulgt op af ambulante behandlingsforløb. Der er blandt socialt udsatte relativt flere end i hele befolkningen, der i løbet af livet

kommer ud i alvorlig kriminalitet, narkomani, alkoholisme, og frekvensen af selvmordsforsøg og gennemførte selvmord er ligeledes højere.

Alt sammen forhold, der rammer mænd hyppigere end kvinder og gør det allerede fra barndommen. Således er der på en tilfældig dag anbragt omkring 1.200 piger og omkring 1.800 drenge i alderen 0 - 17 år på døgninstitutioner.¹

Og det fortsætter i voksenalderen. Personer, der er stofmisbrugere, og personer, der er hjemløse, er to grupper, som udgør dele af den større gruppe af socialt udsatte. Begge disse persongrupper er velbeskrevet, både hvad angår omfang og køn.

Af de ca. 27.000 stofmisbrugere er 7.300 kvinder og 19.700 mænd. De i alt 270 årlige narkotikarelaterede dødsfald fordeler sig således, at det er 0,5 % af kvinderne og 1,2 % af mændene, der hvert år dør.²

De mindst 5.000 personer, der er hjemløse på et tilfældigt tidspunkt, fordeler sig med 1.100 kvinder og 3.900 mænd.³

Og sådan kunne kønsforskellene remses op for mange forskellige socialt udsatte grupper.

Uanset køn er der fælles veje ud i udsathed

Hvad enten det drejer sig om kvinder eller mænd, ser jeg socialt udsathed som et udtryk for en kulmination på en række nederlag skabt i et sammenkog af samfundsforhold og individuelle forhold. På den ene side skal der en person med nogle særlige personlige egenskaber og nogle familiemæssige forhold til - og så ikke mindst på den anden side et samfund, der udvælger mennesker med særlige typer af personlighed og livsform til fordømmelse og udstødelse.

Der findes ganske megen dokumentation for, at der er et sammenhæng mellem belastende opvækstforhold og senere tunge sociale og helbredsmæssige problemer.⁴ Mennesker, der som voksne lever en tilværelse som udstødte, har for ofte, til at det kan være en tilfældighed, tidligt i deres liv oplevet svære, psykosociale traumer. Det vil dog være forkert at opfatte, at der er en simpel lovmæssighed, der siger, at svære traumatiserende barndomsoplevelser fører til udstødthed, altså at belastende opvækstbetingelser er

scapix

en tilstrækkelig årsag til udstødelse. For selvfølgelig har nogle styrke eller held til at kompensere for ydmygelse. Men det ændrer ikke på, at sådanne forhold er en i det mindste medvirkende årsag til udstødelse fra det almindelige samfundsliv.

Psykoanalytikerens Alice Miller skriver: 'De fleste mennesker viser ikke den ringeste interesse for spørgsmålet om, hvorfor et barn er blevet sådan eller sådan. Når man gør opmærksom på årsagerne, faderens brutalitet, moderens indre opslugthed, siger de: Det er ikke nogen undskyldning for at stjæle. Alle og enhver har gennemgået noget svært i barndommen og er ikke af den grund blevet forbrydere. At årsagen til denne forskelligartede udvikling ligger i graden af den opmærksomhed, den enkelte har fået, interesser dem ikke'. Og videre: 'Alle vil gøre sig anstrengelser for at disciplinere disse personer, at bibringe dem noget positivt, men ingen vil vide noget om deres tilværelses tragedie'.

Der er for så vidt ikke tale om nogen ny viden. Beth Groth Nielsen viser det samme i sin bog *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*: 'Historien om børnene kan i virkeligheden skrives ret kort. Den handler nemlig ikke om forskelligartede børn til forskellige tider, men om almindelige børn, der er sat i verden af de til enhver tid mest underprivilegerede forældre'.

Jeg må spørge: Er denne mangel på opmærksomhed og ringe interesse mest udtalt, når det drejer sig om drengene?

Men kønnet gør en forskel

Lad os gå 30 år tilbage og se på en lille gruppe af socialt udsatte, nemlig dem, der var hjemløse og boede på de forsorgshjem, der lå spredt ud over landet. Blandt beboerne var en lille gruppe ret fastboende kvinder i alderen fra midaldrende til ældre. De udgjorde omkring 5 % af alle beboerne. De fleste af kvinderne havde haft et liv med mand og børn, men

også oftest et liv, der var præget af fattigdom, alkoholmisbrug og vold. Nogle af dem havde drukket tidligere, og nogle af dem drak stadig. Nogle af dem havde haft indtægt ved prostitution tidligere, og enkelte af dem tjente stadig til nogle øl ved at gå i seng med mænd, ofte dem, de mødte på nærliggende værtshuse, eller med de mænd, der også boede på forsorgshjemmene. Mændene var, som kvinderne, ældre, mange af dem var vagabonder, der altid have levet et omflakkende liv, mens andre, som kvinderne, havde en fortid med familie, løst arbejde og alkoholmisbrug. I løbet af de følgende 5-10 år var de ældre kvinder stort set forsvundet fra hjemløseinstitutionerne, mens mange af mændene var tilbage. Der var nye, yngre hjemløse, der pressede på for at få tag over hovedet, og samtidig udviklede der sig en anden holdning i de offentlige hjælpesystemer til ældre hjemløse. De skulle som andre borgere tilbydes ophold på plejehjem. De var dog kun delvis velkomne på plejehjemmene, hvor de skulle bo sammen med andre ældre. Især mændene var man bekymrede for at lade flytte ind, hvorimod det var meget lettere at acceptere kvinderne.

Det betød imidlertid ikke, at kvinderne forsvandt ud af hjemløseinstitutionerne. For blandt de nye hjemløse, der var unge og yngre, var andelen af kvinder væsentlig højere, end man havde set i mange årtier.

Omkring 1990 var ca. 20 % af de indskrevne kvinder, og de var gennemsnitligt lidt yngre end mændene. Sådant er kønsfordelingen mellem hjemløse kvinder og mænd stadig.

Man kunne så spørge: Er andelen af kvinder, der bliver udstødt, voksende? Det kan man ikke vide, fordi social udsathed er en diffus, upræcis betegnelse, og fordi den forsøgsvis, definatoriske afgrænsning forandres over tid. Men intet tyder på andet end en beskeden vækst af kvinder.

Hjemløshed og køn

Selvom de, der er hjemløse, kun udgør en lille del, vel omkring 5 – 10 % af de socialt udsatte, fortsætter jeg lidt endnu med at se på kønsforskelle hos hjemløse, fordi hjemløshed definatorisk er mere klart afgrænset end andre former for socialt udsathed, og kønsforskelle derfor også mere velbeskrevne.

Hjemløshed ved vi en del om, ikke bare talmæssigt, men også hvad angår kvalitative forhold, fx fra min disputats, som bygger på en undersøgelse af 127 hjemløse personer i alderen 18 – 35 år, der i 1990/91 boede på hjemløseinstitutionerne i København.⁵ De undersøgte personer var udvalgt sådan, at de udgjorde et repræsentativt udsnit af alle de knap 1.000 personer på mellem 18 og 35 år, der i løbet af et år havde et kortere eller længere ophold på en af de københavnske hjemløseinstitutioner. Af såvel hele gruppen som af de interviewede udgjorde kvinderne 18 %.

Langt de fleste havde en række synlige og alvorlige problemer, ofte i form af en kombination af misbrug af rusmidler, psykiske problemer eller egentlig psykisk lidelse, fysiske sygdomme og sociale problemer. Andelen af misbrugere var større blandt mændene end blandt kvinderne. Det gjorde sig især gældende på alkoholområdet, hvorimod kønsfordelingen var mere lige, hvad angår dem, der var blevet afhængige af illegale stoffer.

Oveni kom, at 2 ud af 3, nogenlunde en lige stor andel af mændene som af kvinderne, kunne fortælle, at de havde begået mere eller mindre alvorlig kriminalitet.

Og at godt halvdelen af kvinderne oven i kriminalitet oplyste om gadeprostitution, mens mændene kun i ganske få tilfælde oplyste om at have prostitueret sig.

Men alt dette, hvor problematisk det end kan forekomme, var kun en del af det billede, der blev tegnet ved undersøgelsen. 9 ud af 10 af de un-

dersøgte kunne fortælle om en opvækst i voldsomme og forfærdende forhold. Fysisk og psykisk afstraffelse, manglende omsorg, forældre med misbrug, en mor, der var prostitueret, drillerier i skolen, mange skoleskift uden begrundelse i flytning, skoleproblemer. Halvdelen havde været anbragt på børnehjem, ofte flere forskellige børnehjem. Og de fleste kunne ikke komme i tanker om, at de havde mødt nogen, som varigt og ordentligt tog sig af dem. Og det var gået lige så meget ud over kvinderne som over mændene.

Men så var der en klar forskel. Der var væsentligt færre blandt mændene, der havde børn, end blandt kvinderne, og af de mænd, der havde børn, havde de fleste en langt dårligere kontakt med børnene, end kvinderne havde i forhold til deres børn. Og det til trods for, at omfanget af problemer og vanskeligheder både i forhold til børnene og til livet i almindelighed syntes at være det samme hos mændene og kvinderne.

Og en forskel mere faldt i øjne-

ne, når livshistorierne blev fortalt. Det kunne lyde som om, de to køn fulgte forskellige veje ud i udstødelse og hjemløshed. Begyndelsen, oplevelserne i den tidlige barndom, var som beskrevet i høj grad den samme. Men derefter var der en klar forskel. Mændenes veje var den traditionelle med et forløb over en årrække. Det begyndte med lidt 'skejen ud' og accelererede i løbet af de sene ungdomsår. En begyndt uddannelse gik i stå, fordi misbruget gik fra det accepterede alkoholmisbrug til et blandet misbrug, hvor også illegale stoffer indgik, og fra 20 – 25 års alderen fik et alternativt liv i særlige grupper forrang for det almindelige liv.

Kvindernes veje syntes at foregå med en ret pludselig og voldsom overgang fra et belastet, men tilsyneladende almindeligt liv til et liv som socialt udsat. Som beskrevet var opvæksten som drengenes, bortset fra, at enkelte af pigerne fortalte om tidlige seksuelle overgreb. Men allerede i teenagealderen begyndte disse piger at bruge illegale rusmid-

ler - og meget hurtigt de virkelig hårde stoffer. Ofte blev de introduceret til dette af de lidt ældre drenge, de kendte, og allerede kort inde i misbruget var de nødt til at tjene til stofferne ved prostitution. De kom sjældent så langt i deres almindelige tilværelse, at de bare kom i gang med en uddannelse. Ofte blev de smidt ud af skolen på grund af deres misbrug.

I sidste ende er det en livsfarlig tilstand at have været hjemløs - ikke mindst for kvinderne. Ved en efterundersøgelse 7 år senere af de knap 1.000 personer, var 12 % af mændene og 24 % af kvinderne døde. Den mindre gruppe kvinder havde et hårdere liv end den samlede, større gruppe mænd.

Udstødt, hjemløs og kvinde

Hør her historien om Jette: I 1990 mødte jeg Jette på Sundholm. Umiddelbart kunne jeg se en køn og begavet yngre kvinde, hvis eneste synlige anderledeshed, bortset fra at hun var hjemløs, var en påklædning og makeup, der var noget specielt. Hvis bare hun fik noget andet tøj på og flyttede fra gaden ind i en lejlighed, skulle hun vel være som os andre. Supplerende skolegang, oplæring og noget social træning skulle vel kunne få hende til at være så almindelig og god en borger som nogen.

Men sådan var det ikke. Hun var ganske og aldeles anderledes, såvel hvad angik misbrug, helbred og sociale problemer som helt ned i bunden af sin sjæl. Jette var aktiv stofmisbruger og havde været det, siden hun var 15 år gammel. Derudover havde hun er massivt alkoholmisbrug. Hun havde en psykisk lidelse og skiftende, mindre fysiske helbredsproblemer. Skolegangen var elendig, uddannelse og erhvervs erfaring var der ingen af. Hun havde siden 16-års alderen tjent penge ved prostitution og begik jævnligt ulovligheder, der førte til gentagne, korte fængselsstraffe.

Jette var blevet socialt mishandlet fra den dag, hun blev født. Hun havde været mere end uheldig med sine forældre. Men det samfund og de institutioner, som vi alle sammen skal have kontakt med, behandlede bestemt heller ikke Jette for godt. Ja, selv de specielle sociale institutioner, hun kom i kontakt med, lod hende sejle i sin egen sø. Ikke af mangel på vilje til at gøre noget, men fordi heller ikke de ville se hendes lidelser og dermed acceptere hendes specielle mangler og handicap.

Ingen af dem, som må have kunnet se det, der skete, havde gjort indsigelser. Ingen spurgte siden til det. Ingen gjorde sig rigtigt ulejlig med at forestille sig, hvad det, Jette havde gået igennem, havde betydet for, at hun som voksen var den person, hun var. Indimellem mødte hun nogle, der syntes, at det var synd for hende. Indimellem mødte hun nogle, der ville frelse hende. Enten gennem en eller anden religion eller gennem et ufejlbarligt behandlingsforløb. Indimellem mødte hun nogle, der mente, at hun havde behov for at få hjælp til at hjælpe sig selv. Indimellem mødte hun nogle, der tilbød hende en reel hjælp og støtte til at få styr på tilværelsen. Det førte også til forbedringer af hendes leveforhold, men kunne ikke forhindre, at hun døde i 1997 af leversvigt som 37-årig.

scannix

Udsathed og helbred

Vi ved fra en aktuell dansk undersøgelse om sundhed og sygelighed blandt socialt udsatte mennesker⁶, at omkring 30 % af dem, der indgår i undersøgelsen, er kvinder, og at der er klare forskelle mellem udsatte kvinders og mænds sundhed. Overordnet set er der flere kvinder end mænd blandt socialt udsatte, der er hæmmet af langvarig sygdom, ikke mindst psykiske lidelser.

Det er dog ikke blot et spørgsmål om større hyppighed, men også om flere samtidige sygdomme. Således findes det, at 37 % af kvinderne har mere end 4 sygdomme eller helbreds-

problemer - mod 27 % hos mændene. Alvorlige sygdomme, som såvel er livsforkortende som invaliderende at leve med, fx astma og KOL, er især overrepræsenteret hos kvinderne.

Den samme undersøgelse viser, at kvinderne i højere grad end mændene klager over psykiske vanskeligheder, depressiv forstemthed og angst. Og at de også hyppigere end mændene tager lægeordnede psykofarmaka.

Det er også kvinderne, der i betydeligt omfang har været udsat for seksuelle overgreb, såvel gennemført tvunget samleje, som hver 10. 'udsat' kvinde har oplevet inden for

det sidste år, som ubehagelig seksualbeføling og blotteri, som hver 5. kvinde har været udsat for.

Kvinderne bruger da også sundhedsvæsenets tilbud hyppigere end de udsatte mænd, og i det hele gør udsatte kvinder mere for at bevare eller forbedre helbredet, end mænd gør. Der er færre kvinder, der ryger, færre der er alkohol- og stofmisbrugende, de er mere fysisk aktive, de spiser sundere, og der er færre, der er overvægtige.

Hvorfor kønsforskelle?

Det er sandsynligt, at der er medfødte egenskaber, som skaber for-

PREBEN BRANDT

DR. MED., FORMAND FOR PROJEKT UDEFOR,
TIDL. FORMAND FOR NARKOTIKARÅDET
OG RÅDET FOR SOCIALT UDSATTE

skelle i de to køns måde at fungere på i sociale sammenhæng. Det er lige så sandsynligt, at der hersker sociale, og altså menneskeskabte krav, forventninger, regler og normer, der fører mennesker med forskelligt køn, men med samme medfødte egenskaber og tidlig emotionel belastning ud i helt forskellige livsforhold og fastholder dem der.

Mit indtryk er, at der allerede tidligt i livet lægges flere forhindringer på vejen til et velfungerende og almindeligt voksenliv for drenge, der er i risiko for social udstødelse, end for piger; og at samfundet, også når disse børn bliver voksne, fortsætter med at reagere mere negativt over for mændene end over for kvinderne. Derudover er det mit indtryk, at voksne kvinder oftere end voksne mænd mødes med tilbud om indsatser, der kan bringe dem over i en mindre grad af udsathed, og livet igennem er blevet mødt med sådanne tilbud.

Eller sagt med andre ord: Jeg er ikke i tvivl om, at en væsentlig del af de kønsforskelle, vi ser i forhold til socialt udsatte, er socialt skabt - og dermed til at ændre. Og at ændre på sådan en måde, at risikoen for udstødelse af mænd reduceres.

Jeg er heller ikke i tvivl om, at de kvinder, som lever som udsatte, har de samme massive, tunge og omfattende problemer som de dårligst fungerende udsatte mænd. Man kan sige, at de udsatte kvinder ikke, hvad angår problemernes omfang og tyngde, kan sammenlignes med de udsatte mænd generelt, men skal sammenlignes med *de* socialt udsatte mænd, der har de mest omfattende problemer. Altså, at de kvinder, der jo samlet udgør ca. 25 % af alle udsatte, kun kan sammenlignes med den tredjedel af mændene, der har det aller dårligst.

De kvinder, der har det sammenligneligt med den øvrige del af mændene, regnes ikke med, og regner sig heller ikke selv med, til de socialt udsatte. Det samme gælder

i forhold til hjemløshed. Kvinder og mænd, med de samme tunge og omfattende sociale problemer, bliver ikke modtaget på samme måde i det omgivende samfund. Tolerancen og accepten af udsatte kvinder er større end tolerancen og accepten af udsatte mænd.

Derfor vil de kvinder, der udstødes, massivt synes mere belastede end udstødte mænd. Men faktisk er det en mindre gruppe mænd, svarende i antal til kvinderne, der sammen med kvinderne udgør de mest udstødte og mest svigtede i vores samfund. For denne lille gruppe kan det være svært til det umulige at gøre ret meget andet end at give omsorg. Men jeg kan ikke forstå, hvorfor det skal være umuligt at bringe resten af mændene - som de bedre fungerende kvinder - over i en tilværelse, der nok er svær, men i det mindste inkluderende.

Som jeg indledte med, vil jeg også her give udtryk for, at svigt over for børn, der vokser op under belastende forhold - som lades i stikken under opvæksten og fortsætter som socialt udsatte voksne, hvad enten de er af det ene eller det andet køn - synes at være et fænomen, som vi ikke bare kan se på som historisk. Vi har været igennem en periode, hvor velfærdsstaten var noget, vi såvel generelt som politisk lagde vægt på som styringsform, og hvor omfanget af udstødelse og social ulighed også var mindre. Men nu, hvor vi dyrker en post-velfærdsstatspolitik og professionelt socialt og sundhedsarbejde der drejer sig om, hvad der kan betale sig, kommer vi ikke uden om at indse, at flere og flere, kvinder såvel som mænd, bliver sat udenfor.

De næste mange Jette'r går rundt derude - sammen med alle de mænd, der er i samme båd. Og det er altså ikke bare deres eget ansvar, hvordan det går dem. ■

REFERENCER

- 1 Danmarks Statistik - statistikbanken.dk.
- 2 Stofmisbrugere i Danmark 1996 - 2005. Ny tal fra Sundhedsstyrelsen 2006.
- 3 Hjemløshed i Danmark 2009. SFI-rapport 09.
- 4 Se fx Niels Christie: Unge norske lovovertrædere. Universitetsforlaget. 1960; Gustav Jonsson: Den sociale arvs onde cirkel. Fremad. 1983; Alice Miller: Den bandlyste viden, Hans Reitzels Forlag. 1989; Svend Heindl: Spadestik. Rhodos. 1972.
- 5 Preben Brandt: Yngre hjemløse i København. Disputats. FayL's Forlag. 1992.
- 6 SUSY-Udsat - Sundhedsprofil for socialt udsatte i Danmark 2007. SIF.